

«يا» ЮКЛАМАСИНИНГ УНДАЛМА ТАРКИБИДА ҚЎЛЛАНИЛИШ ҲОЛАТЛАРИ

Турсуналиева Муслимабону Абдувосит қизи

Алфраганус университети Шарқ филологияси кафедраси ўқитувчиси

Авваламбор **الذَّاء** – ундалма сўзининг луғавий маъносига эътиборни қаратамиз. **الذَّاء** – **نادي** (III боб, чақирмоқ, қичқирмоқ, чорламоқ) феълидан олинган бўлиб, ўзбек тилида – хитоб, мурожаат, нидо, наъра, хайқирик, даъват чақирик, шиор¹⁸⁸ деган маъноларни англатади.

Мустафо Ғалайинийнинг “جامع الدروس العربية” асарида ундалма юкламалари ҳақидаги маълумотлар **الذَّاء** мавзусида қуйидагича ифодаланган:

النداء هو توجيهُ الدَّعْوَةِ إِلَى الْمُخَاطَبِ وَتَنْبِيهَهُ لِلإِصْغَاءِ وَ سَمَاعِ مَا يُرِيدُهُ الْمُتَكَلِّمُ

Мурожат қилинаётган киши (ар. **المخاطب** “мухотаб”)га нисбатан чақирикни йўналтириш ҳамда сўзловчи (ар. **المتكلم** “мутакаллим”)ни тинглашлари учун (кимдурни) огоҳлантириши **الذَّاء** “нидо” дейилади¹⁸⁹.

Ушбу асарда нидонинг кенг қўлланиладиган қуйидаги саккизта турлари берилган¹⁹⁰. Булар:

1) **أ** (алиф) чўзилмайди. (الهمزة المفتوحة، مقصورة) **أ** қисқа фатҳали ҳамза. Яъни **أ** (алиф) чўзилмайди.

Масалан:

أ رَبَّ الكون: ما أعظم قدرتك , و أجل شأنك

„Ей оламлар (коинот)нинг робби, қудратинг қанчалар буюк ва ишларинг қанчалик улуғвор (ажойиб)!“

2) **آ** (алиф) чўзиб талаффуз қилинади. (الهمزة المقطوعة، ممدودة) **آ**

3) **يا**

Масалан:

قَالَ الرَّسُولُ ﷺ يَوْمَ فَتْحِ مَكَّةَ: "يَا مَعْشَرَ فَرِيشٍ ، مَا تَطُؤُونَ أَيْ قَاعِلٌ بِكُمْ ؟
قَالُوا: خَيْرًا ، أَخْ كَرِيمٌ وَ ابْنُ أَخٍ كَرِيمٍ ، قَالَ: اذْهَبُوا فَأَنْتُمْ الطُّقَاءُ"

“Расулulloҳ с.а.в. нинг Макка фатҳ бўлган куни айтган сўзлари: “Ей Қурайш жамоаси! Нимани ўйлаяпсизлар? Мен сизларга нима қилмоқчиман?” Айтдиларки: “Яхшилик! Карамли биродар! Карамли биродарнинг ўғли!” (Расулulloҳ) дедилар: “Кетаверинглар! Сизлар озодсизлар!”

4) **أيا**

Масалан:

¹⁸⁸ Носиров О., Юсупов М. ва бошқалар. “ан-Наъим” арабча-ўзбекча луғат. – Т., 2003. – Б. 816.

¹⁸⁹ مصطفى الغلايني. جامع الدروس العربية. القاهرة-المنصورة: دار الغد الجديد، 2007. – ص. 485.

¹⁹⁰ Ундалмаларнинг худди шундай таснифи бошқа араб олимларнинг илмий асарларида ҳам учратиш мумкин:

فؤاد نعمة. ملخص قواعد اللغة العربية. القاهرة، 1983. ص. 81-85؛ أنطوان الدحاح. معجم قواعد العربية العالمية. – بيروت: مكتبة لبنان، 1944. – ص. 17-26.

أيا مُتَوَانِيًا و أنتَ سليلُ العرب الأبطال , لا تُنَسَ مُجِدَّهُم علي الأيام

„Ей ғайратсиз, сен жасур арабларнинг давомчисисан, уларнинг серғайратлик қилган кунларини унутмагин!“¹⁹¹

5) هيا

Масалан:

هيا محمد, تعالَ

“Ҳой Муҳаммад, кел буёққа”

6) مقووحة الهمزة المقصورة مع سكون الياء) أي (مقووحة الهمزة المقصورة مع سكون الياء) أي (алиф) чўзилмайди. Яъни а даги а (алиф) чўзилмайди.

Масалан:

أي بُنِي ، إِيَاكَ و النَّمِيمَةَ ، فَإِنهَا تُزْرَعُ الضَّغِينَةَ و تُفَرِّقُ بَيْنَ الْمُحَيِّينَ

„Ей ўғилчам, сен асло ғийбат қилмагин, у адоват уруғини экади ва маҳбуллар орасини бузади“

7) مقووحة الهمزة الممدودة, مع سكون الياء) أي (مقووحة الهمزة الممدودة, مع سكون الياء) أي (алиф) чўзиб талаффуз қилинади.

8) وا

Масалан:

وا حرَّ قلباهُ ممَّنْ قلبه شَنِيمٌ

“Оҳ, унинг қалби совуқ қалблидан ёнди”¹⁹²

و لكل حرف منها موضع يُستعمل فيه:

Ҳар бир харф (ундалма юкламаси)нинг ўз ишлатилиш ўрни бор:

a) فالهمزة المقووحة المقصورة لاستدعاء المخاطب القريب في المكان الحسي أو المعنوي؛ كالتالي في قول الشاعر يُنصَح ابنه أسيِّداً:

أ қисқа фатҳали ҳамза (الهمزة المقووحة المقصورة) моддий ёки маънавий маконда, яқин масофада турган мухотаб (мурожат қилинаётган шахс)ни чақириш учун қўлланилади. Бунга мисол қилиб шоирнинг ўғли Усайдга қилган насиҳатини келтирсак бўлади:

أ أُسَيِّدُ ، إِنَّ مَالاً مَلَكَتْ فَسِرْ بِهِ سَيْرًا جَمِيلاً

„Ей Усайд, агарда молга эга бўлсанг уни чиройли қилиб элитгин (тасарруф эт)!“

b) ستة أخرى؛ (هي: أ – يا – أيا – هيا – أي, بسكون الياء مع فتح الهمزة مقصورة و ممدودة -) لاستدعاء أ – يا ؛ Қолган олтитаси; المخاطب البعيد حساً أو معني, و الذي في حكم البعيد؛ كالتائم, و الغافل...¹⁹³ أيا – маъно жиҳатдан ҳам, маънавий (хаёлий) жиҳатдан ҳам узоқдаги мухотабни чақириш учун ишлатилади. Шунингдек, уйқудаги ёки ғофилга ўхшаш узоқдаги мухотабнинг ҳукмида бўлганларга нисбатан ҳам қўлланилади.

c) "و" يُستعمل لنداء المندوب؛ هو: المتفجع عليه, أو المتوجع منه. فالأول هو الذي يُصابُ الناسُ بِفَجِيعَةٍ موته. و الثاني: هو بلاء أو داء يكون سبباً في تألم المتكلم و توجعِهِ.

مصطفى الغلايني. جامع الدروس العربية. - القاهرة-المنصورة: دار الغد الجديد، 2007. -ص. 485. 191

مصطفى الغلايني. جامع الدروس العربية. - القاهرة-المنصورة: دار الغد الجديد، 2007. -ص. 485. 192

مصطفى الغلايني. جامع الدروس العربية. - القاهرة-المنصورة: دار الغد الجديد، 2007. -ص. 486. 193

“va” ундалма юкламаси ўлган инсонга мотам тутиб йиғлаганда, кимнидур, ниманидур йўқотилганда афсусланишни ёки бирон-бир кимсага азоб етганда азоб чекаётганини изхор қилиш учун ишлатилади. Бунга шоирнинг қуйидаги байти мисол қилиб келтирилади:

وا محسناً ملكَ النفوسِ بِيْرَه و جري إلي الخيرات سبأَق الخطأ

“Оҳ, нафсларини яхшилик билан тутган ва яхшиликларга олдинлаб ўтиб кетган муҳсин”¹⁹⁴

Юқорида айтиб ўтилганидек, ҳар бир ундалма юкламасининг муноданинг ҳолатига қараб ўз қўлланилиш ўрни бор. ¹⁹⁵(و لكل حرف منها موضع يُستعمل فيه).

ундалма юкламалари маъно жиҳатдан ҳам, маънавий жиҳатдан ҳам узоқдаги мухотабни чақириш учун ишлатилади, деб айтиб ўтдик. Аммо шу билан бирга “ан-Наҳвул вофий”да муноданинг узоқ ва яқинда турган ҳолатига қараб юкламаларни қўллаш ҳақида қуйидаги фикрлар ҳам келтириб ўтилган:

أما تحديد القرب و البعد فمتروك للعرف الشائع: سواء أكانا حسيين أم معنويين...

Ундалма юкламаларини яқин ва узоқдаги мунода билан қўлланилиш қоидалари билан чегаралаб қўйиш одатга кўра ўз ҳолига қолдирилган: у хоҳ моддий бўлсин хоҳ маънавий.¹⁹⁶ Яъни бу ерда айтиляптики, муноданинг (моддий ва маънавий) узоқ ёки яқинда турганига қараб ундалма юкламаларини қўллаш қатъий қоида эмас.

Биз *أي* ва *يا* юкламасини узоқдаги мухотаб учун қўлланилишини кўрдик. Аммо ушбу юкламаларнинг қўлланилиш ўрни бўйича келган истисно ҳолатларини ҳам кўриб ўтамиз:

و البعيد يحتاج إلي مد الصوت لسمع، و لهذا يري بعض النحاة أن "أي" المقصورة هي لنداء القريب.

Узоқда турган (инсон) эшитиши учун овозни чўзиш даркор, шунинг учун ҳам *أي* юкламаси яқин турган мунодага нидо қилиш учун ишлатилади.

Масалан:

أي بُني ، إِيَّاكَ و النَّمِيْمَةَ ، فَإِنهَا تُزْرَعُ الضَّغِيْنَةَ و تُفَرَّقُ بَيْنَ الْمُحِبِّينَ

„Ей ўғилчам, сен асло ғийбат қилмагин, у адоват уруғини экади ва маҳбублар орасини бузади“¹⁹⁷

قَدْ يُقَالُ: كيف تكون "يا" في أصل وضعها اللغوي الحقيقي – لا المجازي – لنداء البعيد مع أنها قد استعملت لنداء "الله" في أفصح الكلام، و الله أقرب شيء للمتكلم – و غيرهه – في كل حين؟ أجابوا: إن المتكلم الذي ينادي ربه يستصغر نفسه أمام المولي و يري البُعد الواسع بين المنزلتين؛ منزلة الخالق و منزلة المخلوق، و التفاوت العظيم بين الدرجتين، فلماذا يستخدم الحرف "يا" و أجاب آخرون: إنها تستعمل في القريب و البعيد.

Айтиладики: *يا* ундалма юкламаси мажозий эмас, асли луғавий ўрни бўйича қандай қилиб узоқдаги мунода учун бўлади, ваҳоланки, *يا* фасоҳатли

مصطفى الغلايبي. جامع الدروس العربية. – القاهرة-المنصورة: دار الغد الجديد، 2007. – ص. 486؛ فؤاد نعمة. ملخص قواعد اللغة العربية. 194. – ص. 17-26. القاهرة، 1983. ص. 81-85؛ أنطوان الدحاح. معجم قواعد العربية العالمية. – بيروت: مكتبة لبنان، 1944. – ص. 17-26.

مصطفى الغلايبي. جامع الدروس العربية. – القاهرة-المنصورة: دار الغد الجديد، 2007. – ص. 486.

مصطفى الغلايبي. جامع الدروس العربية. – القاهرة-المنصورة: دار الغد الجديد، 2007. – ص. 486.

مصطفى الغلايبي. جامع الدروس العربية. – القاهرة-المنصورة: دار الغد الجديد، 2007. – ص. 486.

сўзлар билан Аллоҳга нидо қилиш учун ишлатилган эди. Аллоҳ эса мутакаллим ва ундан бошқа барча нарсалар учун энг яқинидир? Жавоб берадиларки: Роббига нидо қилаётган мутакаллим Мавлоси (Аллоҳнинг) олдида ўзини кичик санайди ва икки манзилнинг орасини кенг, олис деб кўради, яъни Ал-Холиқ ва махлуқ мазили. Икки даражанинг орасида жуда катта фарқ бор. Шунинг учун ҳам "يا" ундалма юкламаси ишлатилади. Бошқалар эса қуйидагича жавоб берадилар: у (يا юкламаси) яқин ва узоқ учун ишлатилаверилади.¹⁹⁸

Нидо ундалма юкламаларининг ишлатилиш ўринлари ҳақида яна бир асар, Абдуллоҳ ибн Солиҳ ал-Фавзаннинг "دليل السالك إلى ألفية ابن مالك" китобида кўриб ўтамиз:

Ибн Молик дейди:

و للمُنَادِي النَّاءُ¹⁹⁹, أَوْ كَالنَّاءِ: "يَا" و: أَيُّو- آكذا: أَيَأْتَمُّ: هَيَا
و الهمزة للدَّانِي، و: "وا" لِمَنْ نُدِبُ أَوْ: "يَا" و غَيْرُ "وا" لَدَي اللَّبْسِ اجْتِنِبُ²⁰⁰
و هذا معني قوله: (و للمنادي الناء أو كالناء يا... إلخ) أي: أن المنادي البعيد و ما في حكمه يستعمل فيه (يا) و ما بعدها. و أما الهمزة فهي للمنادي القريب. و (وا) للمندوب و كذا الياء (و غير "وا") و هو (يا) عند اللبس لا تستعمل بل يقتصر علي (وا).

Ибн Молик айтганининг маъноси қуйидагичадир: (Узоқ ва узоқда турганга ўхшаш мунода учун يا ... ва б.к.) Яъни: узоқдаги ва унинг ҳукмида бўлган мунода учун يا ва ундан кейин келганлар ишлатилади. Ҳамза эса яқиндаги мунода учун (қўлланилади). (وا) мандуб (нудба) учун, шунингдек يا ҳам. (وا) дан бошқаси) – бу (يا), ноаниқлик юзага келса у қўлланилмайди, балки (وا) билан кифояланади.²⁰¹

Ушбу байтда нидо юкламалари санаб ўтилди: يَا “я” ва ундан сўнг келган 4 та ундалма юкламалари (أَيُّ – آ – أَيَا – هَيَا) узоқдаги мунода учун, ҳамза эса яқин турган мунода учун ишлатилади. “وا” ҳамда يَا нудба (ўлган инсонга мотам тутиб йиғлаганда, кимнидур, ниманидур йўқотилганда афсусланишни ёки бирон-бир кимсага азоб етганда азоб чекаётганини изҳор қилиш) билан қўлланилади. Аммо يَا ни нудбада қўллаганда жумлада ноаниқлик бўлиб қолмаслиги керак. Агарда يَا бировга ачиниб йиғлаётганда қўлланиладиган юкламами ёки бировни чақириш учун қўлланилган юкламами, деб иккиланиб ноаниқлик вужудга келса, у ҳолда يَا ни нудба учун қўлламаймиз.

Ундалма юкламалари ҳақидаги маълумотлар билан яна бир араб наҳвшуноси Фуад Неъматнинг “ملخص قواعد اللغة العربية” асарида ҳам танишиб ўтишимиз мумкин²⁰²:

و حروف النداء هي "أ، أي، آ، أي، يا، أيا، هيا، وا"، و النداء عند النحاة نوع من المفعول به يقول ابن هشام: "المنادي نوع من المفعول به.... و بيان كونه مفعولا به أن قولك "يا عبد الله" أصله "يا أدعو عبد الله" و

مصطفى الغلايني. جامع الدروس العربية. - القاهرة-المنصورة: دار الغد الجديد، 2007. -ص. 486 198

عبد الله بن صالح الفوزن. دليل السالك إلى ألفية ابن مالك. (الجزء الثاني). - دار المسلم، ص. 250 199

عبد الله بن صالح الفوزن. دليل السالك إلى ألفية ابن مالك. (الجزء الثاني). - دار المسلم، ص. 251 200

فؤاد نعمة. ملخص قواعد اللغة العربية. - القاهرة، 1983. ص. 81-85 201

فؤاد نعمة. ملخص قواعد اللغة العربية. - القاهرة، 1983. ص. 81-85 202

"ياء" حرف تنبيه و "أدعو" فعل مضارع قصد به الإنشاء لا الاختبار, و فاعله مستتر, "عبد الله" مفعول به و مضاف.

“Нидо ҳарфлари қуйидагилардир: " أ , أي , آ , آي , يا , أيا , هيا , وا " .

Таъкидлаш жоизки, нидо айрим наҳвшунослар фикрича “мафъул биҳи”нинг бир туридир. Бу борада Ибн Ҳишом айтадики: Мунода мафъул биҳининг бир туридир... Мафъул биҳи бўлишининг шарҳи, баёни шуки, **يا** деганингда, аслида **عبد الله** **يا** **أدعو** **عبد الله** **يا** **يا** ишора қилиш, огоҳлантириш ҳарфи (юкламаси), **يا** **أدعو** эса ҳозирги-замон феълдир. Унинг эгаси яширинган ва **عبد الله** “мафъул биҳи” ва “изофадир”²⁰³.

يا ундалма юкламасининг ундалма таркибида қўлланилиш ҳолатлари қуйидагича:

أنواع المنادي و حكم كل نوع:

Мунода (ундалма) турлари ва уларнинг қоидалари:

1) العلمُ المُفْرَد (و هو ما ليس مضافاً و لا شبيهاً بالمضاف)

атоқли отлар (у аниқланмиш ҳам эмас, аниқланмишга ўхшовчи ҳам эмас).

Масалан:

- يا محمدُ حافظُ علي الصلاة (Эй Муҳаммад, намозни сақла (қоим тут)!)
- يا فاطمةُ حافظي علي الصلاة (Эй Фотима, намозни сақла!)
- يا محمدان حافظا علي الصلاة (Эй икки Муҳаммадлар, намозни сақланглар!)
- يا محمدونَ حافظوا علي الصلاة (Эй Муҳаммадлар, намозни сақланглар!)

Бунда кўриниб турганидек ундалма бош келишиқда, аниқ ҳолатда турибди.

- يُبَيِّنِي علي ما يرفع به

“рафъ ҳолатидаги мабний, яъни ўзгармас” деб ҳисобланади:

2) النكرة المقصودة (المعينة)

муайян бир номаълум шахс, яъни аниқ бир шахсга исмини айтмасдан мурожаат қилиш.

Масалан:

- يا حيُّ يا قيُّوم (Эй тирик ва қайюм зот)
- يا طالبةُ استقيمي (Эй толиба, ростгўй, тўғри бўлгин!)
- يا طالبان اعتمادا علي الله (Эй икки толибалар, Аллоҳга тақво қилинглар)
- يا مسلمون تعاونوا و تماسكوا (Эй мусулмонлар, бир-бирингизга ёрдамлашинглар ва бирлашинглар!)

Бунда ҳам ундалма бош келишиқда, аниқ ҳолатда, “ал-” артиклисиз турибди:

- يُبَيِّنِي علي ما يرفع به

“рафъ ҳолатидаги мабний, яъни ўзгармас” деб ҳисобланади:

3) النكرة غير المقصودة

ноаниқ бир шахс, яъни аниқ бирон-бир шахсга мурожаат қилинмаган (умумий).

د. حازم علي كمال الدين. قواعد النحو العربي في ضوء علم اللغة الحديث. "مكتبة الآداب", ص. 300 203

Масалан:

- يا غافلاً و الموت يَطْلُبُه (Эй ғофил, ўлим сени (бир кун келиб) сўрайди!)
- يا ظالماً خَفَّ رَبِّكَ (Эй золим, Роббингдан кўрк!)
- يا ضالاً غُدُّ اِلي طَرِيقِ الْهُدَى (Эй залолатдаги инсон, хидоят йўлига қайт!)

Бу ҳолатда ундалма тушум келишигида ноаниқ ҳолатда келади.

- ينصب

насб ҳолатда деб ҳисобланади.

4) المضاف

музоф, аниқланмиш, яъни изофа занжири бўлганда музоф, аниқланмиш қисми ундалма бўлади.

Масалан:

- يا سَمِيعَ الدُّعَاءِ ، اغْفِرْ لِي ذَنْبِي (Эй дуоларни эшитгувчи зот, гуноҳларимни мағфират қилгин)

- يا عَبْدَ اللهِ تُبَّ اِلي رَبِّكَ (Эй Аллоҳнинг бандаси, Роббингга тавба қил!)

Агар ундалма изофа кўринишида келса, унда музоф (аниқланмиш) тушум келишигида (насб ҳолатида) бўлади.

- ينصب

насб ҳолатда (тушум келишигида) деб ҳисобланади.

5) الشبيه بالمضاف

музоф, аниқланмишга ўхшаш, яъни бунда исм (от) ноаниқ ҳолатда бўлади. У маънони тугатиш учун яна бошқа сўзга муҳтож бўлади ва изофага ўхшаш ҳолатда ясалади.

Масалан:

- يا رَءُوفاً بِالْعِبَادِ ارْحَمْ عِبَادَكَ (Эй бандаларга меҳрибон зот, ўз бандаларингни раҳм қилгин)

- يا سَمِيعاً دُعَاءَ الْمَكْرُوبِينَ (Эй ғамгинларнинг дуосини эшитгувчи зот)

- يا واسِعاً رَحْمَتُهُ تَعْمَدُنِي بِرَحْمَتِكَ (Эй раҳматлари кенг зот, мени ўз раҳматингла ўраб ол)²⁰⁴.

Хулоса ўрнида шуни айтсак, النِّدَاءُ “Нидо” – мурожаат қилинаётган киши (ар. المخاطب “Мухотаб”)га нисбатан чакирикни йўналтириш ёки сўзловчи (ар. المتكلم “мутакаллим”)ни тинглашлари учун (кимнидур) огоҳлантириши.

Нидонинг кенг қўлланиладиган саккизта юкломлари мавжуд: أ – آ – يا – أيا – هيا. Ҳар бир ундалма юкломларининг ишлатилиш ўрни ва вазифаси бор.

Сўзловчининг фикри қаратилган шахс ёки нарсларни билдирувчи сўз ва сўзлар бирикмасига ундалма дейилади. Ундалма сўзловчининг нутқи қаратилган шахсни билдиради. Ундалма гап бўлаги ҳисобланмайди ва гапдаги бошқа

204. د. أحمد مختار عمر، د. مصطفى النحاس زهران. النحو الأساسي، "دار السلاسل"، الكويت، 583 ص.

бўлақлар билан муносабатга киришмайди. Араб тилида ундалма الْمُئَادِي “мунода” дейилади.

Мунода (ундалма)нинг бир неча турлари мавжуд:

العَلْمُ الْمُفْرَد (атоқли отлар), яъни бирон бир исми айтиб мурожат қилиш: Масалан: يا محمدُ حافظُ علي الصَّلَاة (Эй Муҳаммад, намозни сақла (қоим тут)!);

النكرة المقصودة (المعيّنة) (муайян бир номаълум шахс), исмини айтмасдан чақириш. Мисол учун: يا طالبان اعتمدا علي الله (Эй икки толибалар, Аллоҳга тақво қилинглр);

النكرة غير المقصودة (ноаниқ бир шахс), исми ҳам кимлиги ҳам аниқ эмас, умумий мурожат қилиш. Масалан: يا ظالماً خَفَ رَبِّكَ (Эй золим, Роббингдан қўрк!);

المُضَاف (музоф, аниқланмиш), яъни изофа тарзида келган исм. Мисол учун: اغفر لي ذنبي يا سميع الدعاء ، (Эй дуоларни эшитгувчи зот, гуноҳларимни мағфират қилгин);

الشبيه بالمُضَاف (музоф, аниқланмишга ўхшаш), исм ноаниқ ҳолатда бўлади. У маънони тугатиш учун яна бошқа сўзга муҳтож бўлади ва изофага ўхшаш ҳолатда ясалади. Масалан: يا سميعاً دعاء المكروبين (Эй, ғамгинлар дуосини эшитгувчи зот!).

Фойдаланилган адабиётлар

1. Носиров О., Юсупов М. ва бошқалар. “ан-Наъим” арабча-ўзбекча луғат. – Т., 2003. – Б. 816.
2. مصطفى الغلايني. جامع الدروس العربية. – القاهرة-المنصورة: دار الغد الجديد، 2007. – ص. 485.
3. القاهرة، 1983. ص. 81-85؛ أنطوان الدحداح. معجم قواعد العربية العالمية. – بيروت: مكتبة لبنان، 1944. – ص. 17-26.
4. دار المسلم، ص. 250. عبد الله بن صالح الفوزن. دليل السالك إلي ألفية ابن مالك، (الجزء الثاني).
5. فؤاد نعمة. ملخص قواعد اللغة العربية. – القاهرة، 1983. ص. 81-85.